

zelo prijazni. Avtor je ugotovil, da so bili begunci v taboriščih organizirani po zgledu nacistične SA, da so v njih posvečali posebno pozornost vojaškemu urjenju in nacistični vzgoji ter da se je v njih dejansko izoblikovala neke vrste Avstrijska legija II, kot je pisalo avstrijsko časopisje, kar potrjuje tudi kasnejšo vključitev glavnine njenih pripadnikov v pravo Avstrijsko legijo, ki so jo že pred tem ustanovili iz avstrijskih nacistov v Nemčiji. Zanimiva je tudi osvetlitev trenj in sporov zlasti med koroškimi (okoli Josefa Welza) in štajerskimi nacisti (okoli Konstantina Kammerhoferja), ki so dosegli tako razsežnost, da jih je morala reševati posebna nemška komisija, oris življenja beguncev pa kaže tudi slabo moralno podobo njihovih voditeljev. Glede beguncev, ki so živeli zunaj taborišč, je avtor poudaril, da so imeli »bolj politično kot vojaško vlogo, vse skupaj pa je bilo tesno povezano z dejavnostjo nemške manjšine v Sloveniji« (str. 115).

V sklepnem delu z naslovom Nemška pomoč beguncem – odhod v Nemčijo – združitev »Avstrijske legije« (str. 157–190) je posebej opozoril na okoliščine, ki so narekovale Hitlerjevi Nemčiji, da se je reševanja problematike avstrijskih beguncev v Jugoslaviji lotila previdno, da ne bi poslabšala svoj zunanjepolitični položaj. Tako je poskrbela, da je njeno gmotno podpiranje beguncev potekalo preko različnih humanitarnih organizacij, kot že povedano, pa je imela v tem pogledu pomembno vlogo zlasti organizirana nemška skupnost v Jugoslaviji. Pričakovanja avstrijskih beguncev o naglem odhodu v rajh pa so nemške nacistične oblasti izpolnile šele konec novembra 1934, ko sta jih okoli dva tisoč dve ladji po 126 dneh bivanja v Jugoslaviji odpeljali v Bremenhaven. Po prihodu v Nemčijo so okoli tisoč za orožje sposobnih mož vključili v Avstrijsko legijo na Bavarskem, ki je bila nato »med prvimi nacističnimi enotami, ki so leta 1938 prišle »odrešite« Avstrijo.« Dodamo naj še, da se je nekaj voditeljev prebeglih avstrijskih pučistov vrnilo v Jugoslavijo leta 1941, ko so postali visoki funkcionarji nacistične okupacijske oblasti.

Kot posebno odliko Nečakove knjige naj poudarimo temeljito dokumentiranost z okoli 350 opombami, v znanstvenokritičnem aparatu pa je tudi nekaj pojasnil in podrobnejših podatkov, ki bi obremenjevali glavno besedilo. Številni faksimili dokumentov in fotografije so dragocena obogatitev knjige, ki ji je avtor dodal tudi seznam uporabljenih virov in literature, komentirano osebno, krajevno in stvarno kazalo in tudi povzetka v slovenskem in nemškem jeziku. Register bo s številnimi podatki dragocen leksikalni pripomoček vsem, ki se bodo ukvarjali s podobno problematiko, kot je obdelana v knjigi. Sklenemo naj z ugotovitvijo, da je Dušan Nečak uspel s svojim delom izpopolniti podobo mednarodnih odnosov oziroma jugoslovanske zunanje politike sredi tridesetih let, odnos režima Jugoslovanske nacionalne stranke do nacističnih beguncev, posebej proces nacifikacije Kulturbunda v Sloveniji in Jugoslaviji, zelo dragocen pa je prispevek k zgodovini nacizma v Avstriji in vlogi Nemčije po prihodu Hitlerja na oblast. Njegovo širšo pomembnost kaže tudi odločitev založbe Böhlau na Dunaju, da izda v začetku leta 1996 knjigo Avstrijska legija II tudi v nemškem jeziku.

Miroslav Stiplovšek

Zdenko Levental, *Auf glühendem Boden*, Hrsg. Erhard Roy und Jacques Picard. Konstanz : Hartung-Gorre Verlag, 1994. 300 strani.

V pričujoči knjigi najdemo zanimivo kombinacijo medvojnih spominov Zdenka Leventala, jugoslovanskega zdravnika židovskega rodu, ki je preživel preganjanja Židov v okupirani Jugoslaviji v letih 1941–1947 in dveh dokumentov, ki sta nastala kot poročili Židovskemu komiteju v letu 1944. Prvo je poročilo *Dragutina Rosenberga* predsedniku ameriške židovske organizacije, »American Jewish Joint Distribution Comitee« (JDC), ki je delovala v Švici, drugo pa je, sicer kratko, a zanimivo poročilo neznanega avtorja o položaju Židov na Hrvaškem pod italijansko zasedbo do kapitulacije Italije. Na ta način seveda Leventalovi spomini veliko pridobijo, saj se spominska literatura vključuje v kontekst dokumentacije, ki je nastala s povsem drugačnim namenom. V širšem kontekstu je tako možno spomine povezati z dokumentacijo, na drugi pa dokumentacija pridobi nekakšen osebni pečat, ki kaže na neposredno zvezo med posameznim dokumentom in usodo posameznika.

V uvodu preberemo, da je glavni namen avtorjev ob izdaji knjige, da bi se izognili ponovitvam podobnega trpljenja, ki je sad zgolj človeške neumnosti. Prvotako je po besedah avtorjev namen knjige »z resničnimi zgodbami, dopolniti in poglobiti zgodovinski spomin...«. Levental v prvem delu knjige opisuje svoje otroštvo v Zagrebu, pravni in družbeni status Židov v Kraljevini Jugoslaviji in seveda lastno izkušnjo mladega Žida iz sekularizirane družine.

Avtor opisuje svoje šolanje na zagrebški gimnaziji, kjer so obstajale paralelke za pravoslavne, katoliške in židovske razrede, saj je zagrebška židovska skupnost predstavljala številčno približno petino Židov celotnega ozemlja Kraljevine Jugoslavije. Obstajajo sicer zgolj ocene a realna številka bo nekje med 60.000 in 70.000, je pa seveda 1935 (nürnberški zakoni v Nemčiji) ali 1938 (priključitev Avstrije) številka drugačna zaradi priseljevanja. Jugoslovansko židovsko skupnost so sestavljali tako zahodnoevropski (»sefardi«), kakor vzhodnoevropski Židje (»aškenazi«) in tudi premoženjska struktura je ustrezala evropskemu obrazcu. Žide najdemo med zelo bogatimi družinami v Zagrebu in Beogradu, večino v srednjem

meščanskem sloju, na jugu Kraljevine Jugoslavije, v Skopju, Sarajevu, Bitoli pa spadajo mnogi tudi med najrevnejši proletarijat.

Levental opisuje v uvodu čas po priključitvi Avstrije k Nemčiji, prihod prvih židovskih beguncev in psihozo, ki so jo ustvarjale prve vesti o tem, kar se je dogajalo z Židi v Nemčiji in v zasedenih državah pred napadom na Jugoslavijo, prihod Nemcev v Zagreb, ki po navdušenju ni zaostajal za sprejemom Hitlerja na Dunaju.

Po zasedbi Jugoslavije se je – kot pravi avtor – nadaljnja usoda jugoslovankih Židov odvijala v trikotniku »usoda – slučaj – odločitev«. Avtor navaja vrsto posameznih tragedij, deportacij brez vrnitve itd., ki so bile del obsežnega načrta o iztrebljanju Židov, pa tudi pregone in likvidacije posameznih Židov iz osebnih koristi, zavisti, nesrečne usode posameznikov, zaradi odlašanja in obotavljanja itd. Mnogi hrvaški Židje so skušali prikriti svoje poreklo s prostovoljnim pokristjanjevanjem in spreminjanjem imen, kar pa ni nikomur koristilo. Avtor opiše obupen poskus židovske skupnosti v Zagrebu, ki je pomagala internirancem in deportirancem v taboriščih s hrano, oblačili, zdravili itd., in se dotika tudi vloge »židovskih svetov« v različnih mestih Evrope in njihovim sodelovanjem z nemškimi oblastmi, kar pa je že mnogo bolj zapleten in kompleksen problem.

V poročilu Dragutina Rosenberga najdemo statistiko židovskega prebivalstva v Kraljevini Jugoslavij, ki ga ocenjuje na 75.000. Od tega je 35.000 Židov živelo ob okupaciji Jugoslavije na ozemlju NDH, v Bački in drugih od Madžarov zasedenih pokrajinah 18.000, v Nedičevi Srbiji 14.000 in v od Bolgarov zasedeni Makedoniji 7.000. V nadaljevanju se avtor omeji na usodo židovske populacije v NDH. Avtor opisuje usodo Židov v Jasenovcu, v taboriščih na Pagu, v Stari Gradiški, Tenju in Djakovem, Danici, Jadovem itd. Opisuje teror v ustaških taboriščih in ob tem navaja tudi dokument, ki ga je po vojni našel v Beogradu, in v katerem se nemška komanda manjše izpostave v Bosni pritožuje nad brutalnostjo in zločinstvo ustašev nad prebivalstvom. V resnici je predstavljala likvidacija velikega števila internirancev v nemških taboriščih »tehnični problem« in »delovno normo«, ki jo je bilo potrebno izpolniti (vzemimo kot primer npr. dodatke, ki so jih nemški eksekutorji SS-a dobivali »zaradi (njihovega!) živčnega trpljenja in naporov«). Na Balkanu se cinični hladnokrvnosti eksekutorjev pridruži še posebna vrsta perverznega psihopatološkega sadizma, ki se nenazadnje kaže tudi v današnjih dogodkih na teh teritorijih. Vsekakor je bil nemški »Endlösung« bolj tehnološko dovršen, pri zločinih na Balkanu pa je šlo (in gre) bolj za prave umetnje v »ročnih delih«.

V tretjem delu, poročilu neznanega avtorja o položaju Židov v od Italijanov zasedenih predelih Hrvaške do kapitulacije Italije (poročilo je nastalo aprila 1944), je razvidno, da so Židje iz NDH bežali predvsem v treh smereh: na Madžarsko, v Italijo in na hrvaško obalo pod italijansko zasedbo. Število ubežnikov pa ne dosega 10.000. V italijanskih židovskih taboriščih je bil režim sicer manj smrtonosen, kar pa – po avtorjevi oceni – ne velja za taborišče na otoku Rabu, kamor so preselili židovske taboriščnike poleti 1943. Tam je že pred prihodom židovskih deportirancev umrlo več tisoč Slovencev, kar nenazadnje kaže na diferenciran odnos italijanskih fašistov do Židov in Slovencev. Pri genocidni politiki italijanskih fašistov so bili Slovenci na prvem mestu.

Če ob branju knjige aktualiziramo, ugotovimo, da se zgodovina ne ponavlja samo kot farsa, na kar kaže tudi dejstvo, ki ga upravičeno navaja avtor, da so Stalin, Churchill in Roosevelt vsaj glede nujne intervencije proti iztrebljanju Židov v tedanji Evropi povsem odpovedali. Njihovo sprenevedanje v marsičem spominja na odnos Evrope do dogodkov v zadnji balkanski vojni.

Ob tem je pravzaprav tragična ironija usode, da je knjiga, ki opisuje žrtve vojne pred petdesetimi leti, izšla v času, ko se zgodovina na Balkanu ponavlja, in to v svoji najbolj krvavi obliki. Je odpovedala stroka ali se je izgubil zgodovinski spomin? Pravzaprav je bilo obojega dovolj, saj ne smemo pozabiti, da so na začetku današnje balkanske morije stali pravzaprav tudi zgodovinarji (npr. pri sestavi memoranduma srbske akademije) in torej niso samo »odpovedali«, temveč so celo pridno pomagali tiščati voz v blato, iz katerega se bo vlekel vsaj nekaj generacij. Ponesrečeno mitiziranje zgodovine pa velja vsekakor tudi za revizionizem zgodovine NDH na Hrvaškem v zadnjem času (ki ga omenja tudi dr. Levental v knjigi), mit o italijanski rezistenci, s katero je Italija v drugi vojni (spet enkrat) »zmagala« ali npr. »mit o Avstriji kot prvi žrtvi nacizma« itd.

Od učiteljice življenja do arzenala oz. odpada za sestavne dele ideoloških in političnih skopucal za kratoročne in dolgoročne politične namene, ki naj služijo kot nekakšni pripomočki za operacionalizacijo vseh mogočih političnih avantur, je pravzaprav majhna razdalja. Drobna knjižica nam torej govori nenazadnje tudi o (v zadnjem času tolikokrat omenjanem) »koncu zgodovine«, in s tem vsaj delno zapolnjuje veliko vrzel v zgodovino pisju balkanskih držav. Tokrat žal o »koncu zgodovine« – Židov na Balkanu.

Egon Pelikan